

Fäbodar i Västernorrland

Framsida:

Flattomsbodarna, Högsjö (Ritha Jonsson, 2001)

Fjällkon Kulla (Annika Carlsson, 2001)

Granbodåsens fäbodvall, Borgsjö (Annika Carlsson, 1995)

Text och layout

Annika Carlsson

Ritha Jonsson

Illustrationer

Lars Högberg BRYGGAN arkitekt kb

Karta samt renritade planritningar

Eva Nordqvist

Planritning sid 9

Hjördis Ek

Gamla fotografier insamlade och utlånade av

Birgitta Wedin

Tryck

Hemströms Tryckeri, Härnösand

2001

Broschyren har bekostats gemensamt av Sverige och Europeiska Unionen.

Fäbodar i Västernorrland

Åttjärnens fäbod, Skorped (Bertil Carlsson, 1999)

Västernorrlands fäbodar är en intressant och spännande del av länets kulturhistoria, väl värd att värna om. För att vi ska kunna bevara fäbodmiljöerna får inte den gamla kunskapen om dem gå förlorad. Det är också helt avgörande att du som äger eller brukar en fäbod känner till och förstår hur värdefull och unik just din fäbod är. Denna broschyr kan kanske vara en vägledning.

Fäbodens historia

Fäbodväsendet har en mycket lång tradition, kanske redan från järnåldern. De äldsta skriftliga källorna i Sverige där fäbodar nämns är landskapslagarna från 1200- och 1300-talen. Ett av de äldsta beläggen från Västernorrland är från 1558, då Mjälloms ödehemman i Vibyggerå socken omnämns som ”et fäbodstädhe”. Fäbodbruket har funnits över hela norra Europa. I Sverige hade fäbodväsendet sin största utbredning under 1800-talet, framför allt i Norrland och norra Svealand.

Fäbodbruk

Fäboden låg utanför byarnas inägoområden och var ett komplement till gården i hembyn. Varje gård hade ett eller flera fäbodställen. Vanligtvis brukades de samfällt, men avvittring och 1800-talets laga skifte har ofta ändrat ägoförhållandena. Man räknar med att det funnits mellan 1 000 och 1 500 fäbodar i Västernorrland. Varför byggde man stugor och fähus i skogen långt från hemmet? Varför avstod man sommartid från en del av arbetskraften på gården? För 100 år sedan var de flesta människorna i Sverige jordbrukare. Boskapsskötseln var huvudnäringen i Norrland, men betet närmast byarna räckte inte för att täcka behovet. Fäboddriften gjorde det möjligt att nyttja den omfattande utmarken. I skogen betade djuren, vallen och myrarna användes som slåttermarker.

Skogsbetet var ofta magert, så valet av platsen för fäboden gjordes med stor omsorg. Många gånger blev avståndet mellan fäboden och hembyn stort, ibland många mil. Fäbodarna placerades ofta på höjdlägen djupt inne i skogen eller intill myrar, sjöar eller havsstränder. Det viktigaste var att det fanns vatten i närheten.

Störbergets fäbodvall, Haverö (Nordiska museet)

Olika fäbodtyper

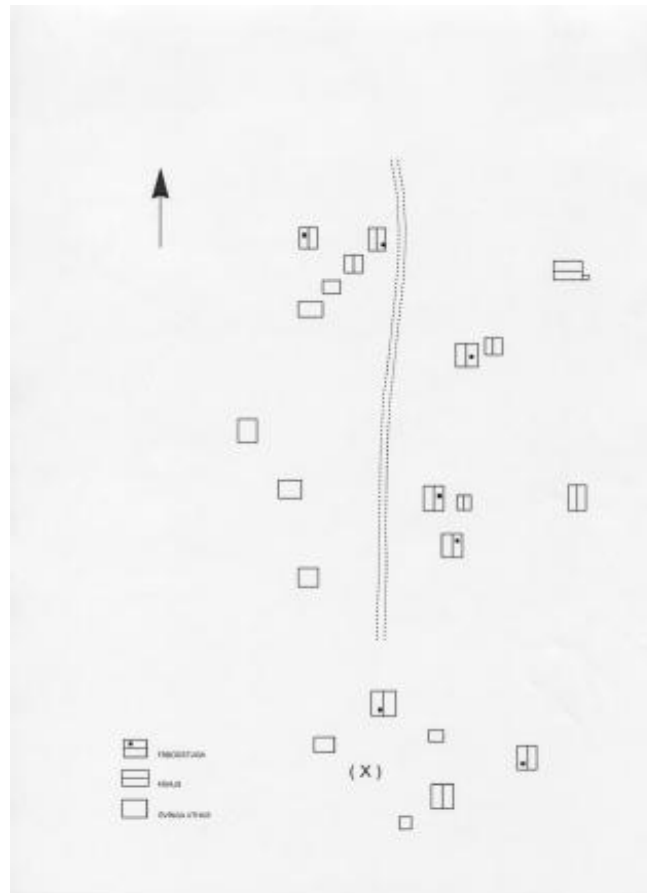
Det fanns olika varianter av fäbodar i Västernorrland. Till *långfäbodar* eller *utfäbodar* flyttade djur och fäbodpigor under hela eller delar av sommaren, ibland med en kortare vistelse hemma i byn under slåttern. På dessa fäbodar fanns ofta många byggnader såsom bostuga, fähus, kokhus och mjölkbod. Eftersom fäboden låg långt hemifrån måste mjölken beredas på plats till bl a ost och messmör. På de ställen där man i hög grad nyttjade fäbodarna för produktion av vinterfoder åt djuren var hela vallen inhägnad och ängsmarken breddade ut sig runt bebyggelsen. Man gödslade den inhägnade slåttervallen och lade höet i lador. Fodret fraktade man hem vintertid. Här förekom sällan åkerbruk.

Till *hemfäbodar*, *framföbodar* eller *gårdsfäbodar* flyttade hela familjen eller större delen av hushållet så att de kunde delta i arbetet, som ofta gällde åkerbruk jämsides med slätter. Även på dessa fäbodar fanns många byggnader och man beredde mjölken på plats. Ibland har dessa fäbodar övergått till året runt boende. Dessa var mer lika byar än vanliga fäbodvallar, både till utseende och nyttan. Det var vanligt att en son eller dotter som inte fick arva hemgården istället fick överta fäboden och bosätta sig där.

Slättbränna fäbodvall, Junsele (Annika Carlsson, 2001)

Slättbränna fäbodvall, Junsele

Fäbodvallen ligger på en flack gräsbevuxen höjdrygg ett stycke från landsvägen mellan Junsele och Dorotea, med utsikt över Stormyrn och det omgivande skogslandskapet. Vallen har fortfarande en stor öppen yta med ett stort antal byggnader. Ett tjugotal byggnader bl a sju fäbodstugor ligger fritt grupperade på vallen.

Enligt ett syneinstrument från 1795 visade ett par sökande intresse att odla upp Slättbränna och bosätta sig där. Förrättningsmannen bedömde att området inte var tjänligt för detta ändamål utan mer lämpat för bete och slätter. År 1813 gjordes förberedelser för skattläggning. I dessa papper kan man läsa att fäbodvallen var mycket stenbunden.

Vallen hörde till Lillgårds och Östanbäcks byar. Avståndet ner till byarna är ca 3 mil. Fäboden var i bruk fram till 1948. Helhetsintrycket av Slättbränna fäbodvall är genuint, trots smärre förändringar och ombyggnader under senare tid. Flertalet byggnader är oförvanskade.

(X) = fotograferingsplats för bilden på föregående sida.

I de ångermanländska kustsocknarna Nordingrå, Ullånger och Vibyggerå, men även i Sollefteåtrakten finns en variant av fäbod som inte var vanlig i andra delar av landet. Jordbruksbygden som var belägen i bördiga områden med god tillgång på odlingsbar jord hade åkerbruket som huvudnäring. För kreaturen fanns vinterfoder på ängsmarker i byns närhet. Fäbodens enda funktion var att förse djuren med bete under sommaren. Där saknades slåtter- och åkermarker. Gödseln som samlades in vid fäboden transporterades hem under vintern för att spridas ut på åkrarna i byn.

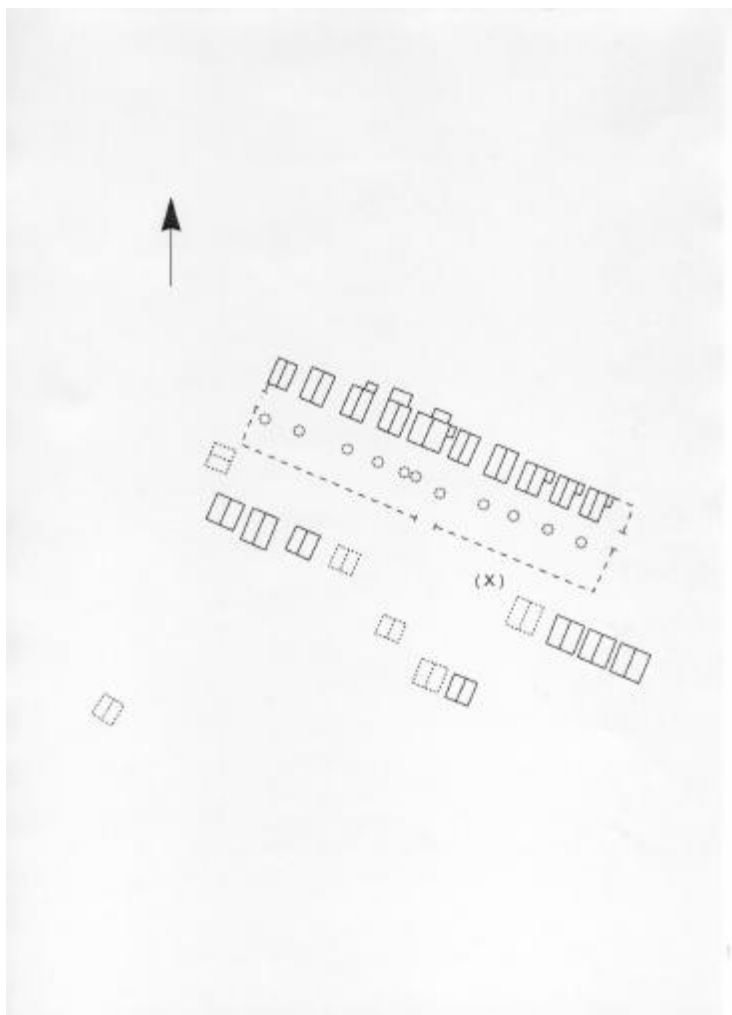
Den slåtterlösa fäbodens utseende kan naturligtvis variera, men ofta låg bostugorna uppradade, med fähusen placerad mittemot, också de på rad. Här saknades inhägnader, förutom den som fanns kring kokplatserna för att hålla korna borta från grytorna.

Denna typ av fäbodvall har inte givit upphov till bybildning. Där saknades förutsättningen, nämligen ängs- och åkerjord.

Lännäs Ytterbodar, Skorped (Inger Liliequist, 1993)

Lännäs Ytterbodar, Skorped

Lännäs Ytterbodar, Skorped är belägen söder om Lännäs by, intill en liten sjö kallad Fäbodtjärnen. Här ligger en prydlig rad av tio fäbodstugor, sida vid sida, alla med gaveln och ingången vänd mot den öppna planen där kokplatserna är belägna under bar himmel. Stugorna består av ett rum med eldstad och innanför detta en mjölkbod. Gärdesgården som omgärdar stugorna och kokplatserna har ungefär samma sträckning som i äldre tid. De flesta stugorna har eller har haft en tillbyggd vedbod. Tidigare har varje stuga haft sitt fähus, men idag finns bara några få bevarade. Några ängslador har inte funnits på vallen eftersom slåtter inte förekom där. När vallen användes var det öppet ner mot sjön, idag växer det skog där.

Fäboden var i drift fram till 1949 och den är idag ett fint exempel på en samlad och välbevarad miljö där sannolikt alla fäbodstugor finns kvar.

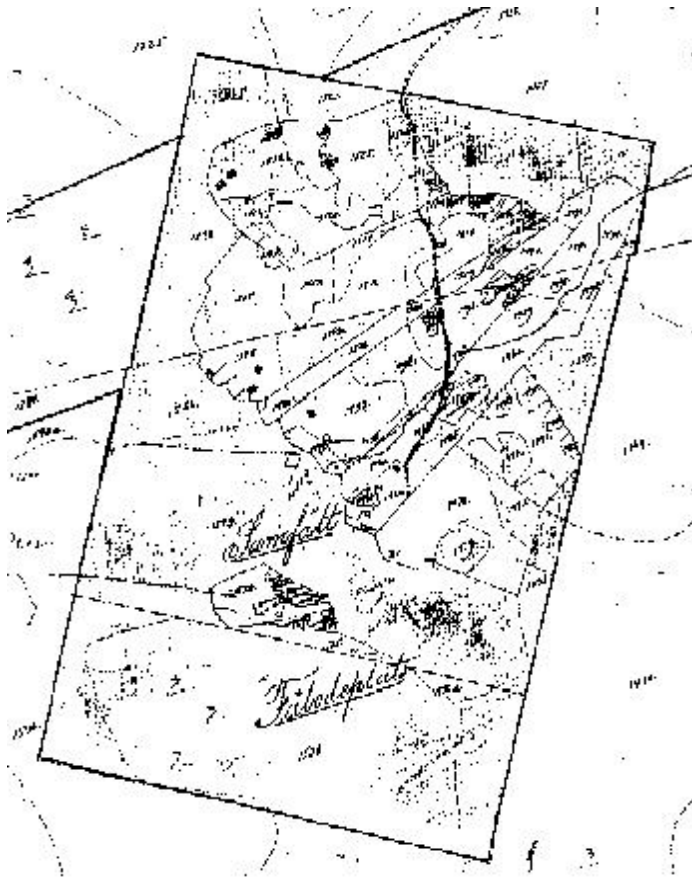
(X) = fotograferingsplats för bilden på föregående sida.

Granboda bys fäbodvall år 1852

En gammal karta kan hjälpa oss att komma långt i förståelsen av landskapet. Vi kan se fäbodmiljöerna i sitt historiska sammanhang och förstå de spår som tidigare markanvändning har lämnat efter sig.

År 1852 genomfördes laga skifte av Granboda by i Borgsjö socken och en mycket detaljerad karta gjordes över byns inägor och utmark. På kartan är Granbodåsens fäbodvall utritad, den var uppdelad i åtta skiften. I protokollet till kartan kan man utläsa att vallen främst bestod av slättermark samt mindre ytor med lägdor och steniga backar. Runt den inhägnade vallen fanns samfälld mark som till större delen var svedjor och skogsmark.

Vid ett besök på fäbodvallen idag kan man se många spår efter tidigare markanvändning och bebyggelse. Utan kartans hjälp kan det vara svårt att sätta in dem i sitt rätta sammanhang.

Skogen

Skogsbetet var mycket viktigt, ett bra bete kunde föda många djur. Extra bra bete blev det där skogsområden brändes ned för att sedan besås med råg, s k svedjor. Askan var näringsrik och svedjorna gav därför mycket god avkastning. Efter ett par års rågskörd gav de ett gott bete i många år. Man brände även enbart för att förbättra betet. Korna fick gå fritt på skogen. Det var framför allt i skogsbrynen, på gräsmyrar eller i myrkanter som djuren betade. De släpptes ut från sina fähus på morgonen och kom i allmänhet tillbaka när det var dags för mjölkning. Under riktigt varma dagar hände det att de också kom hem till fäbodvallen någon stund mitt på dagen. På höstarna när det blev svamp i skogen var det ofta svårt att få hem korna.

I skogen hämtades ved, löv och bark till kokhus och stuga, till gårdsgårdar skaffades stängselvirke. Mossa och granishack samlades in för att strös ut i fähusen. Idag nyttjas skogen inte längre på samma sätt och spåren i utmarken är idag svåra att urskilja.

Fäbodpigans uppgifter var i äldre tider att skydda korna mot rovdjur och hålla dem borta från myrslåttermarker. Under vallningen kunde man göra en del extra nytta. Det var vanligt att fäbodpigan stickade strumpor eller samlade t ex björkris, mossa och löv.

Buföringen

Det var i början av sommaren som djuren följde med pigorna till fäbovallen. Ursprungligen fanns inga kärrvägar dit så man var tvungen att bära, klövja eller använda släpor för att få med allt. Det fanns ofta skriftliga avtal som tvingade alla bönder att färdas samtidigt till fäbodarna. Ingen fick låta djuren stanna kvar och äta gräset i byn eftersom det skulle växa till sig. Inte heller fick någon skicka djuren före upp till fäbodvallen och äta upp grönbetet där.

Tiden för buföringen skilde sig åt mellan olika områden, dock var det vanligt att man flyttade under någon av veckorna kring midsommar. "Gammalt i världen skulle de inte flytta till fäbodarna på en torsdag, ty på den dagen var det någon trolldom i vägen. Trollen "buffrade" den dagen. Änkan Katarina Lindkvist, Brunnсныland, Arnäs" (Från Levi Johanssons etnologiska uppteckningar från 1910-talet).

Då de skulle flytta från fäbodarna på höstarna, ofta till Mikaeli den 29 september, hade de ofta ceremonier för sig för att utestänga allt "ont" från husen. Det kunde t ex vara att gå runt fähuset tre gånger och korsa med handen lite varstans.

När flyttdagen kom skulle allt som behövdes för arbetet vid fäbodvallen med, bl a smörkärnan, smörtråget, ostkaren, mjölkstävän, mjölkbyttan och några hinkar. Även fäbodpigans mat och kläder samt en säck skrädesmjöl till kossorna togs med.

Här är fäbodpigorna på väg till fäbodarna. Vägen är stenig och delvis mycket brant. Lännäs Ytterbodarna, Skorped.

De dagliga sysslorna

Fäbodpigans dagar var dryga. Ofta steg hon upp halv fem på morgonen och kom inte i säng förrän vid niotiden på kvällen. Sysslorna bestod i att ta vara på mjölken och göra smör, ost och mesost. Denna tillverkning tog det mesta av dagen, förutom djurens skötsel. Om lediga stunder infann sig skulle hon göra vispar, kvastar och tvagor av ris, vidjor och rötter, dessutom städa, spinna och sy. Strumpstickningen fick följa med vart hon gick.

Mjölkpallarna placerades vid den ko som stod i tur att mjölkas. Stävan klämdes fast mellan knäna så att den satt stadigt medan man mjölkade. Allt eftersom korna mjölkades tömdes innehållet från stävarna till mjölksilen för att eventuellt skräp som hamnat i mjölken skulle silas bort. Mjölken tömdes sedan över i trågen.

Här är det Anna Böhlenius och hennes syster Emma som mjölkar. Norrgällsta, Vibyggerå, i början av 1950-talet.

Mjolktrågen fick stå över natten, sen skummades grädden av för hand. Senare fick man separator och då behövdes inga mjolktråg längre. Grädden slogs över i smörkärnan. Man måste få ihop flera liter innan man kunde börja kärna. Töreln drogs upp och ner i smörkärnan tills grädden skar sig och det bildades smörklumpar och vassle. Ibland kunde det vara svårt att kärna, grädden skar sig inte utan de fick ”stå och stampa med töreln utan att det hände nåt”.

Smöret lades över i ett smörtråg där det skulle knådas. Sedan tvättades det ett par gånger i källvatten innan det saltades och packades ner i en stor smörbytta.

Elsa Nilsson, Åttjärnsbodarna, Önskans by i Skorpéd, 1943.

Den separerade mjölken förvarades i mjölkbyttan. Där kunde den få stå i ett par dygn innan man gjorde ost. Järngrytan var stor och den skulle vara full innan osttillverkningen startade. Löpe tillsattes i mjölken för att den skulle ysta sig. Om mjölken blivit sur gjordes surmjölksost och då behövde ingen löpe. Mjölken fick sedan stå en stund och så togs ostklumparna upp ur grytan. De packades ner i ostkaren där vasslen fick rinna ur. Efter någon dag kunde osten tas ur karet, sen ställdes den på osthyllan för att torka. Ostarna skulle borstas och vändas med jämna mellanrum för att få en fin yta och för att inte mögla.

Kvar i grytan efter osttillverkningen blev vasslen. Den var tunn som vatten och skulle koka i flera timmar tills den blev en tjock massa. Från början kunde grytan stå över elden och man passade den bara ibland så att den inte skulle koka över. När mesen blivit tjock och gulbrun måste den röras hela tiden, annars brände den fast i grytans botten och då blev den dålig. När mesen var klar fick den kallna och sedan östes den upp i karen där den fick torka ett par dagar. Ostarna blev så småningom alldeles hårda och de kunde sparas länge utan att bli dåliga.

Elsa Nilsson klämmer ner ostmassan i ostkaret medan Margit Eriksson rör om i grytan. Bilderna är tagna den 9 augusti 1943 i Åttjärnsbodarna, Skorpéd.

Den ena av fäbodpigorna rör om i grytan, medan en av de andra håller i töreln till smörkärnan. I hörnet sitter en piga och rör om i tråget. Kortet är taget i början av 1900-talet vid Bräcke fäbodvall, Nätra.

Man behövde mycket vatten i fäbodstugorna. Efter mjölkningen skulle bl a mjölkkärlen och mjölksilen diskas. Mjölkbyttn av trä måste göras ren och luftas så den inte skulle surna. Grytan som var stor och tung, skulle diskas efter mesekoket. Även smörkärnan och smörtråget måste rengöras mellan gångerna de användes.

Margret Bylund, Myckelgensjö i början av 1930-talet. Bilden är från Västallbodarna, Anundsjö.

Linnea Johansson var fäbodpiga på Sodoms fäbod i Resele 1937. "Trots att det var närmare ett år sedan djuren var på fäbodvallen senast så visste alla vart de skulle. De gick till och med till rätt bås inne i ladugården".

Stora mängder foder behövdes för att djuren skulle överleva vintern och många fäbodlar nyttjades för produktion av vinterfoder. Hela vallen kunde vara inhägnad och ängsmarken bredde ut sig runt byggnaderna. Även myrhöet slogs med lie och räfsades ihop. Höet lades in i lador och när det blev vinter och man kunde ta sig fram på snöföre, hämtades det hem till byn.

Djuped, Styrnäs hade stora uppodlade marker vid fäbodvallen och på bilden håller familjen Öhman på med slåtter i början av 1940-talet.

Festdagar

Trots att det var mycket arbete vid fäbodarna var det ett fritt liv och det fanns särskilda festdagar att se fram emot bl a storhelgen, barnhelgen och kärringhelgen.

Till "storhölja" kom traktens ungdomar och hälsade på. Ungdomarna gick i stora skaror upp till fäbodarna för att dansa och festa. De kom på lördagskvällen och blev många gånger kvar till måndagmorgonen. Det var ofta någon av pojkarna som hade med sig något instrument, vanligen dragspel eller munspel. Många av pojkarna tog även med sig brännvin, så det kunde bli ganska stökigt på fäbodvallen.

På morgonen stannade dansen upp så att pigorna kunde klä om och gå till fähusen och mjölka. Sedan skulle de ta hand om mjölken och diska innan det var dags att ordna med mat både till sig själva och till gästerna. Pojkarna däremot kunde sova en stund på dagen. Fram på eftermiddagen började dansen igen, och många gånger höll man igång hela söndagsnatten också. Pigorna skulle ju ta hand om djuren när de kom från skogen på söndagskvällen, men sedan de mjölkat klädde de om igen och fortsatte dansandet.

Bergs fäbodar, Viabyggerå den 20 juli 1927.

Barnen längtade hela året till barnhelgen, som var en nästan lika stor dag som julaften. Då gick alla barn i byn den långa vägen till fäboden för att gästa pigorna. De var i fäbodarna för att leka och roa sig, men att få hjälpa pigan tyckte många var det roligaste. Yttersels fäbodar, Anundsjö socken i början av 1920-talet.

Till kärringhelgen var det mammor, systrar och andra kvinnor som bjöds in. Det serverades både mat och "kaffe med doppa" i bodarna. Oftast gjorde flickorna några finare ostar att bjuda på vid sådana tillfällen. Likaså städades och lövades stugorna så att det skulle vara riktigt fint inne. Bergs fäbodar, Vibygerå på 1950-talet.

Nordankäls fåbodar, Ramsele (Nordiska museet)

”Småkräk” har alltid funnits på fåbodarna. Under äldre tider var fårens ull nödvändig, då man i självhushållet tillverkade nästan alla kläder själv. Även getter uppskattades, mest för mjölkens skull. Den grova ullen kunde också användas till garn för strumpstickning.

Traditioner och folktro

På vallen finns ofta några gamla rönнар och någon stor gran, bogranen. Rönnen, vilken blommade vid buföringen, ansågs vara en symbol för fruktbarhet. Även de stora granarna ansågs ha magisk innebörd. De har sedan gammalt sparats som ett vådräd på vallarna.

Det fanns en speciell musiktradition på fäboden; fäbodpigorna spelade på kohorn och näverlurar och så sjöngs de speciella lockropen på djuren, kulningen.

Kossera mine kom
Kossera mine kom!
Kossera mine kom!
Kom hem, kom hem!
Kom hem, kom hem!
Sola sjunker bakom åsen.
Kom hem, kom hem!
Sola sjunker bakom åsen.

*En vallvisa efter Brita Lisa Jonsson
född i Storboda, Torps socken år 1838.*

Människorna var inte ensamma på fäbodarna. De hade sällskap av bl a vittror som man inte skulle störa. Det var bäst att visa hänsyn mot småfolket. Man fick t ex inte kasta ut varmt diskvatten utan att förvarna innan. Även vittorna förde boskap till fäbodarna.

”I en fäbodvall inom Stöde var en sommar en stinta, som vittorna hjälpte. Saken var den, att stintans kor ej ville gå hem från skogen om kvällarna. Men varje kväll stintan gick för att söka efter sina kor, mötte hon dem gående mot vallen. En kväll fick hon emellertid förklaringen till detta, i det hon såg en liten vitterkvinna gående efter korna. Stintan förstod nu, att hon hade henne att tacka för, att korna var på hemväg varje kväll. Att det var samma vitterkvinna, som genom rop och knackningar väckte henne de morgnar, hon försovit sig, förstod hon även.” *Jonas Hjalmar Höglundh, Attmars sn.* Från Levi Johanssons etnologiska uppteckningar från 1910-talet.

Byggnader

Eldhuset är den äldsta typen av bostadshus som finns i Sverige. Byggnadstypen är sällsynt i fäbodmiljö, men förekommer bl a på Björsjöbodarna i Haverö. Eldhuset har jordgolv och öppen härd i mitten, vägarna omges av lavar. Röken fick söka sig ut genom en öppning i taket och ljuset kom in genom små öppna gluggar i väggen. Eldhuset efterträddes under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet av fäbodstugan som bostadshus.

Fäbodstugan skiljer sig från eldhuset genom att spisen är murad vid en vägg istället för en öppen eldhärd mitt på golvet. Den har dessutom skorsten, fönster och trägolv. Fäbodstugans plan kan variera från ett enda stort rum till flera rum med egna ingångar och kammare. Vanligt förekommande är enkelstugan med ett rum med eldstad, förstuga och kammare. En vanlig stugtyp i Ångermanland består av ett rum med en eller flera mjölkbodar avskiljda från rummet.

Om mjölken skulle beredas till t ex ost eller mese krävdes ett svalt utrymme där den kunde förvaras. **Mjölkboden** var ofta inrymd i stugan eller som en källare med en bod ovanpå. I mjölkboden förvarades alla färdiga mjölkprodukter, här hälldes mjölken upp i tråg så att grädden kunde flyta upp och skummas. Trågen placerades i en ställning på väggen.

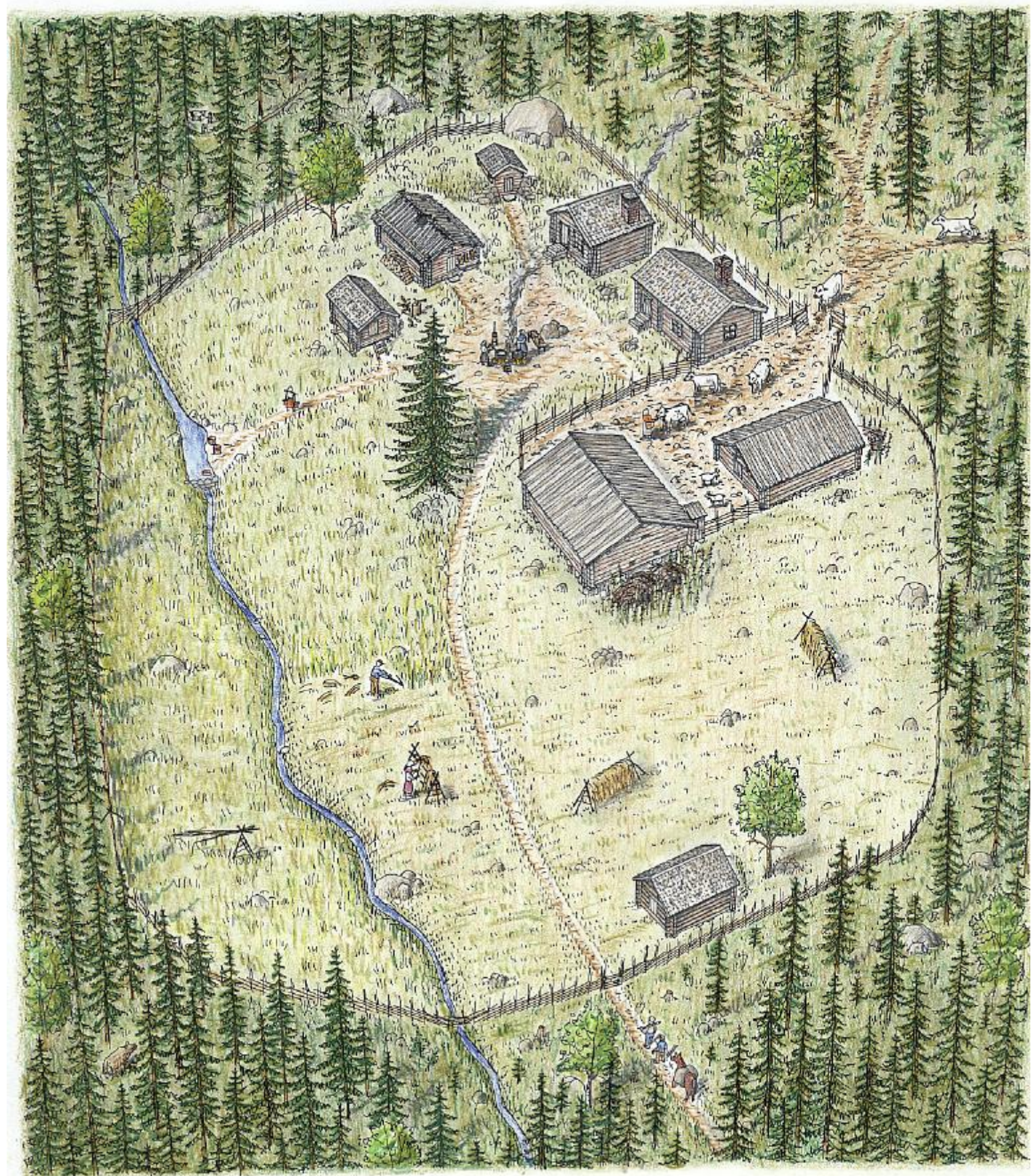
Fähusen kan variera i utseende och benämning, ofta var de byggda i en våning med ingång på gaveln. I fähusen stod korna uppbundna längs ytterväggarna. Ibland hade man två fähus, korna i ett och får och getter i ett annat. Fähusen skulle vara mörka för att hålla mygg och flugor borta. När myggplågan var som värst kunde man lindra den genom att röka våt mossa över glöd.

Ofta hade man en eldstad utomhus. Den var ofta utformad som en öppen härd, ibland försågs härden med snedtak och tre väggar för att slutligen inrymmas i ett speciellt **kokhus**. Trots att fäbodstugan i Ångermanland kallades "kokhus" använde man sällan spisen inomhus för ost- och mesostkokning. Man hade istället en kokplats som kallades "blanngäla" eller "blannsta". Ordet kan spåras till "blanna" som är den dialektala benämningen för vassle eller mese.

De **lador** som fanns vid fäbodar med slåttermarker var ofta glestimrade med gavelingång. **Bodar** och **härbren** för olika ändamål hör också till de byggnader man kan påträffa vid fäbodställena. **Logar** och **stall** fanns bara vid fäbodar med stort åkerbruk, de är därför relativt ovanliga i Västernorrland.

Dasset nämns sällan i uppteckningar och om de överhuvudtaget förekom var de ofta sammanbyggda med fähuset.

Trots den stora vedförbrukningen på fäboden var det mycket ovanligt med **vedbod**. Istället så staplades veden utmed husväggarna eller i anslutning till kokhus och kokplatser.

Skogshuggare

Avverkningarna i skogen ökade markant från mitten av 1800-talet och det var vanligt att fäbodstugorna användes som bostad åt skogsarbetare under vintern. Många fäbodstugor rustades upp och ofta träffar man på stugor som isolerades på väggarna och inreddes med enkla tvåvåningsslafar och vedspis. Ibland tillkom brädfodring och rödfärgning. Stall byggdes för hästarna eller så inreddes fähusen med spiltor och isolerade innertak. Skogshuggarna använde fäbodarna fram till 1930-40-talet.

Det var vanligt att fäbodstugorna användes som bostad åt skogsarbetare under vintern. Här är ett arbetslag som poserar framför stugorna på Viks fäbodvall, Nätra, en vårdag i början av 1930-talet (?).

Fäbodarnas avveckling

Fäboddriften var omfattande ända fram till 1800-talets slut. I Ångermanland ökade avvecklingen fram till 1920-talet då tillbakagången blev mycket snabbare och mer omfattande. I Medelpad kom nedläggningarna ungefär tio år tidigare. En av orsakerna till avvecklingen är att synen på skogen förändrades. Före 1800-talet var den i hela byns ägo, men när den fick ett försäljningsvärde för skogsindustrin så blev kraven på ett enskilt ägande större. Mellan åren 1828 - 1914 genomgick 96,4 % av mantalen på landsbygden i Västernorrland laga skifte. Bonden fick då möjlighet att förfoga över skogen och i många fall blev resultatet att den såldes till skogsbolag. Skogsbruket moderniserades vid den här tiden och man införde motorsågar, traktorer och kalhyggen. Fäbodvallarnas betesmarker försvann allt mer. Våtmarksområden skogsdikades och slåtterängar och åkrar planterades med skog.

Inom jordbruket fick man nya redskap, bättre utsäde och tillgång på konstgödsel. Detta bidrog till stora nyodlingar med ökade skördar. Åkern räckte för att producera mer foder till en betydligt lägre arbetsinsats än tidigare. Många bönder började tidigt med mjölkleverans till de närmast belägna industrierna och som en följd av detta uppstod mejerierna under slutet av 1800-talet. Mejerierna var tvungna att få fram en jämnt fördelad mjölkleverans över hela året och bönderna kunde därför inte hålla kreaturen på avlägsna fäbodar under sommaren.

Rosjöbodarna, Junsele (Bertil Carlsson, 1999)

Byggnadsvård

De flesta fäbodvallar har lämnats åt sitt öde. Skogen har återtagit gläntorna. Det är tråkigt att se hur de en gång med möda byggda husen blivit så utan värde att det inte lönar sig att lägga på ett plåttak för att rädda dem. Men var och en - privatpersoner eller föreningar - kan göra en viktig insats med enkla medel för att bevara våra sista kvarvarande fäbodrar. På få platser är det idag realistiskt att tänka sig någon fäboddrift i traditionell bemärkelse med mjölkning, skogsbete etc. men kan man lyckas att behålla olika ursprungliga byggnadstyper i gott skick får man vara ganska nöjd. Underhåll av byggnader som inte längre har någon användning kan kännas betungande. Man kommer dock långt genom att hålla dem fria från växtlighet och genom att sköta taken. Då man lägger nytt tak på en gammal byggnad är det bra om man kan välja det ursprungliga material som oftast är spån eller bräder. Annars är pannplåt den bästa ersättningen.

Ofta har marknivån höjts då förmultnande växtdelar lagrats. Fukt kan då tränga in i träet och orsaka röt-skador. Detta åtgärdas lättast genom att man gräver rent runt grunden. Ibland har grundstenarna under knutarna sjunkit undan. Det är relativt enkelt att lyfta en timmervägg med hjälp av en vanlig domkraft och sedan justera stenarna så att de åter bär upp huset.

För att behålla husets karaktär är det viktigt att bevara fönstrens placering och proportioner. De gamla fönstren är oftast värda att renovera eftersom de nästan alltid är tillverkade av kärnvirke av god kvalitet.

Under slutet av 1800-talet målades många stugor. Vid ommålning så bör helst traditionell faluröd slam-färg användas, inga lasyr- eller plastbaserade färger. Om fäbodstugorna är omålade så bör de förbli det.

En åtgärd som är enkel att utföra är att gräva rent kring grunden. Björsjöbodarna, Haverö (Harry Walker, 2001)

Ombyggd fäbodstuga (Bertil Carlsson, 1999)

En del fäbodar har infogats i vår tids livsstil. Det är ofta de som ligger vid strand och bilväg som förvandlats till fritidsstugeområden. Även fäbodstugor djupt inne i skogen långt från bilväg nyttjas ibland och då ofta som jaktstugor.

Om fäbodvallen ska användas till någon typ av fritidsboende finns risk att karaktären helt förändras. Det kan röra sig om till synes små åtgärder, vilka får stora konsekvenser t ex omotiverad snickarglädje eller ett olyckligt färgval. Fähus och bodar bör inte byggas om till fritidsstugor. Då är det bättre att uppföra nya byggnader som utformas med hänsyn till byggnadstraditionen på platsen, med traditionella material och metoder.

Markvård

Även marken runt omkring husen kräver underhåll, annars växer den igen. Öppenhet och fria ytor kring husen ger en ursprunglig karaktär åt fåbodvallen. Finns det tillgång till djur är bete det rationellaste sättet att hålla markerna öppna kring husen. Ett problem med detta kan dock vara stängsling och tillsyn. Traditionellt gick djuren på skogen, men idag gör de ofta största nyttan på själva vallen.

Om inte betesdjur finns att tillgå kan man tvingas sätta en lägre ambitionsnivå. Att röja bort sly och slå ytorna närmast husen är det som kräver minst arbete. Är ambitionen högre kan man restaurera och slå en äng. Att ordna en lieslåtterdag då flera delägare hjälps åt kan vara ett trevligt och effektivt sätt att få slåttern utförd.

Fägator, odlingsrösen, fåbodstigar och vattenkällor är exempel på spår av den äldre markanvändningen som kan finnas kvar vid fåbodvallen. Om man inte använder dessa kulturlämningar kan man i allafall röja bort sly och påträngande växtlighet. Även hägnader bör ses över. Om dessa ska återställas bör de ha samma sträckning som tidigare. Då blir det tydligare hur markanvändningen var organiserad.

Framtiden

Fåbodarna tillhör en gången tid och det vi ser idag är spillrorna av en förr så rik och levande miljö. Kunskapen om fåbodvallarnas speciella kultur håller också på att försvinna. Det finns inte många kvar som kan minnas och berätta om hur arbetet på vallen gick till. Det är fortfarande en mycket speciell stämning som fåboden förmedlar, även om vallen till stor del är beskogad och skogen mist sin betesprägel. Om förfallet av mark och byggnader gått så långt att det inte går att restaurera fåboden med en rimlig arbetsinsats kan man åtminstone låta fåbodens minne leva kvar. Det kan man bl a göra genom att sätta upp en skylt på platsen. Muntliga berättelser, fotografier, kartor etc. kan utgöra underlag för en sådan skylt.

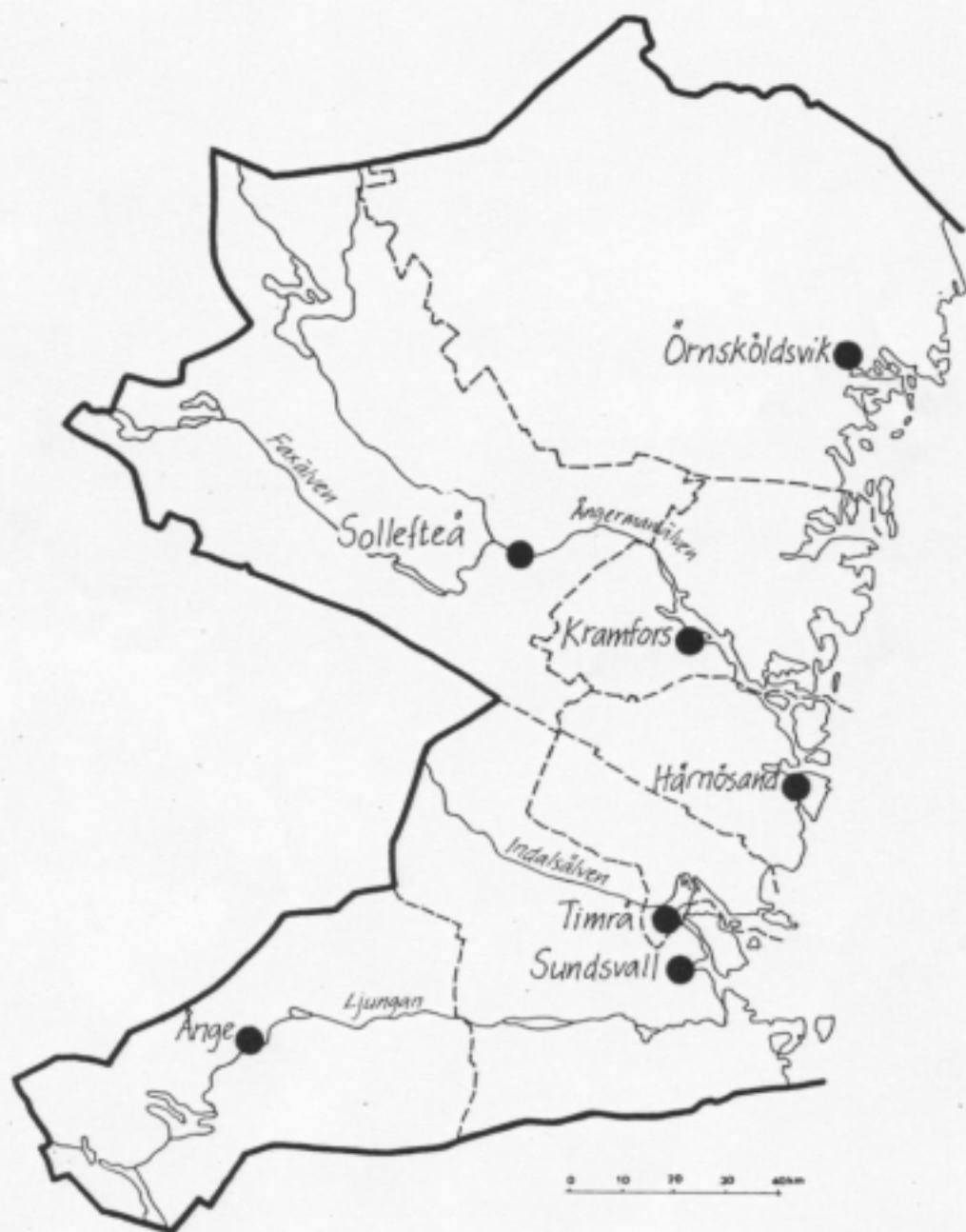

De rester av fåbodvallar med den unika blandningen av gammal kultur, traditioner och höga naturvärden som ännu finns kvar utgör en del av bygdens och landets kulturarv. Det är viktigt att bevara dessa så att vi även i framtiden kan förstå något av den tidigare mycket utbredda fåbodkulturen.

Fårbete på Kullens fåbod, Borgsjö (Bertil Carlsson, 2000)

Säternybodarna, Haverö (Annika Carlsson, 1998)

Vill du veta mer...

Ta kontakt med länsstyrelsens lantbruks- och fiskeavdelning eller samhällsbyggnadsavdelningen/kulturmiljö telefon 0611 - 34 90 00 eller länsmuseet 0611 - 886 00. Här kan du få mer information om länets fäbodar. Gör även ett besök på Läns museets hemsida, <http://www.ym.se>

Att läsa mer...

Frödin, John: "Ångermanlands fäbodar" i: *Arkiv för Norrländsk Hembygdsforskning*
Fäbodar och Fäbodliv i Anundsjö, Anundsjö Hembygdsförening, Kumla 1971
Fäbodar. En specialinventering 1978, Länsstyrelsen Västernorrland, Härnösand 1979:5
Höglund, Sara: *Fäbodar i Jämtland och Härjedalen*, Jämtlands läns museum, Östersund 1999
Nordström, Alvar: *Fäbodar och Fäbodliv i Höga Kusten*, Bjästa 1976
Wedin, Birgitta: *Fäbodliv i Vibygerå*, Sollefteå 1998
Wiklund, Bruno: *Fäbodlandet*, Stockholm 1987
Fäbodskog och fäbodbruk, Jordbruksverket, 1997

